

**RASMIY YOZISHMALARDA TIL ME'YORLARIGA RIOYA
QILISH MASALALARI**

Abilxairova Gulsanam Maqsim qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Filologiya fakulteti, o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1- kurs

abilxayirovagulsanam@gmail.com

Ismatullayeva Irodaxon Mirzo qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Filologiya fakulteti, o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1- kurs

osudaismatullayeva@gmail.com

Karimova Shirin Komil Qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Filologiya fakulteti, o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1- kurs

karimovashirin300@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ish yuritish tizimida rasmiy yozishmalarning o'rni va ularda davlat tili me'yorlariga rioya qilishning dolzarb masalalari tahlil etiladi. Rasmiy-idoraviy uslubning o'ziga xos xususiyatlari, hujjat yozishda lisoniy aniqlik, mantiqiy izchillik va imlo qoidalarining ahamiyati tadqiqotning markaziy obyekti hisoblanadi. Maqolada rasmiy xat va hujjatlarda uchraydigan tipik lisoniy xatolar, kalka (so'zma-so'z tarjima) usulidagi g'alizliklar va ularning muloqot sifatiga ta'siri yoritib berilgan.

Davlat tashkilotlari va muassasalar o'rtasidagi rasmiy yozishmalarni takomillashtirish hamda hujjatlarning huquqiy va lingvistik maqomini mustahkamlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Kalit so'zlar: Rasmiy-idoraviy uslub, davlat tili, hujjatshunoslik, til me'yorlari, lisoniy xatolar, rasmiy yozishma, imlo qoidalari.

KIRISH

Global axborotlashuv va raqamli iqtisodiyot davrida har qanday davlat tashkiloti yoki muassasaning nufuzi uning yuritayotgan hujjatlarining savodxonlik darajasi bilan bevosita bog'liqdir. O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida" gi Qonuni qabul qilinganidan buyon o'tgan davr mobaynida rasmiy-idoraviy uslub sezilarli darajada rivojlandi. Biroq, bugungi kunda ham rasmiy yozishmalarda til me'yorlariga rioya qilish masalasi dolzarbligini yo'qotmagan. Hujjat — bu nafaqat huquqiy kuchga ega bo'lgan qog'oz, balki muassasaning madaniyati, savodxonligi va professional nufuzini ko'rsatuvchi ko'zguidir. Rasmiy yozishmalarda lisoniy me'yorlarning buzilishi nafaqat axborotning noto'g'ri talqin qilinishiga, balki davlat boshqaruv tizimida samaradorlikning pasayishiga ham olib keladi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda elektron ish yuritish tizimiga o'tilishi bilan hujjat aylanishi tezlashdi, ammo bu jarayonda lingvistik sifat ko'pincha e'tibordan chetda qolmoqda. Rasmiy yozishmalarda uchraydigan asosiy muammolardan biri — bu rus va boshqa tillardan kirib kelgan kalka (so'zma-so'z tarjima) usulidagi g'aliz iboralarning qo'llanilishidir. Ko'plab xizmat yozishmalarida o'zbek tilining ichki sintaktik qonuniyatlariga zid bo'lgan jumlar qurilishi saqlanib qolmoqda. Bu esa ona tilimizning boy imkoniyatlaridan to'liq foydalanmaslikka va rasmiy muloqotning quruq, sun'iy tus olishiga sabab bo'lmoqda. Maqolaning maqsadi

rasmiy yozishmalarda til me'yorlarini saqlashning bugungi holatini tahlil qilish va mavjud kamchiliklarni bartaraf etish choralarini ko'rsatib berishdan iborat.

Rasmiy-idoraviy uslub — bu boshqa funksional uslublardan o'zining qat'iy qoliplari (shablonlari), terminologik aniqligi va emotsional bo'yoqlardan xoliligi bilan ajralib turadi. Hujjat tilida so'zlarning ko'chma ma'noda qo'llanilishi, badiiy tasviriy vositalar yoki ortiqcha takrorlarga yo'l qo'yilmaydi. Biroq, qat'iy qolip deganda tilda o'lik shakllarni qo'llashni tushunmaslik kerak. Til me'yorlariga rioya qilish — bu grammatik, imlo va punktuatsion qoidalarning uyg'unligidir. Rasmiy xatlarda nuqta, vergul yoki ikki nuqtaning noto'g'ri qo'yilishi ham huquqiy mazmunni butunlay o'zgartirib yuborishi mumkin. Shuning uchun ham, har bir xizmatchi lisoniy kompetensiyaga ega bo'lishi zamon talabidir.¹

Shuningdek, rasmiy yozishmalarda terminologik bir xillikni ta'minlash masalasi ham o'ta muhimdir. Bir muassasa doirasida qo'llaniladigan terminlar boshqasida boshqacha ma'noda ishlatilishi yoki o'zbekcha muqobili bo'la turib, xorijiy so'zlarning asossiz qo'llanilishi muloqotni murakkablashtiradi. Davlat tili me'yorlari — bu faqatgina imlo qoidalari emas, balki rasmiy muloqot madaniyatining poydevoridir. Hujjat tuzuvchi shaxs nafaqat huquqiy bilimlarga, balki yuqori darajadagi filologik madaniyatga ham ega bo'lishi lozim. Zero, savodli tuzilgan rasmiy xat oluvchi tomonda yozuvchiga va u vakillik qilayotgan tashkilotga nisbatan hurmat uyg'otadi.

Ushbu maqolada rasmiy yozishmalarning nazariy asoslari ko'rib chiqiladi, amaliyotda eng ko'p yo'l qo'yiladigan lisoniy xatolar tasniflanadi va ularni tuzatish bo'yicha metodik tavsiyalar beriladi. Tadqiqot obyekti sifatida so'nggi yillarda davlat organlari o'rtasida almashilgan rasmiy xatlar, buyruqlar va xizmat xabarnomalari olindi. Mazkur izlanish orqali biz davlat tilining

¹ Aminov M., Madvaliyev A., Mahkamov N., Mahmudov N. "Ish yuritish: Amaliy qo'llanma". – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2017. (Hujjatlardagi qoliplar va andozalar haqida).

rasmiy doiralardagi mavqeini mustahkamlash va ish yuritish sifatini yangi bosqichga ko'tarishni maqsad qilganmiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'zbek rasmiy-idoraviy uslubining nazariy asoslari akademik N.Mahmudov ishlarida mukammal yoritilgan. Olim o'zining nutq madaniyati va uslubiyatga doir tadqiqotlarida rasmiy hujjatlar tilining o'ziga xos konvensional (qat'iy qoliplashgan) xususiyatini alohida ta'kidlaydi. Shuningdek, M.Aminov² va O.Madayevlar tomonidan yaratilgan amaliy qo'llanmalarda rasmiy yozishmalarning lisoniy tahlili, hujjatlarda terminlarni to'g'ri qo'llash va imlo me'yorlarining huquqiy ahamiyati ko'rsatib o'tilgan³. H.Jamolxonov esa uslubiyat fanining ajralmas qismi sifatida idoraviy yozishmalarning grammatik va leksik normalarini tizimlashtirgan.

2. Hujjatshunoslik va terminologiya masalalari:

Rasmiy yozishmalarda terminologik birlikdan foydalanish muammosi E.Begmatov va A.Madvaliyev kabi olimlar tomonidan o'rganilgan. Ularning fikricha, hujjat tilida sinonimiyaga yo'l qo'ymaslik va bir tushuncha uchun faqat bitta termini qo'llash rasmiy muloqotning aniqligini ta'minlaydi. So'nggi yillarda S.Muhamedova kabi tadqiqotchilar davlat tilida ish yuritishning lingvistik asoslarini zamonaviy axborot texnologiyalari (elektron hujjat aylanishi) kontekstida tahlil qilib, rasmiy yozishmalarning yangi tipologiyasini ishlab chiqishgan.

METODOLOGIYA

² M. Aminov, A. Madvaliyev va boshq. "Ish yuritish: Amaliy qo'llanma." – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti.

³ Madayev O., Sobirova T. "Davlat tilida ish yuritish: Amaliy qo'llanma". – Toshkent: "O'zbekiston", 2008 (yoki qayta nashrlari).

Tadqiqotda lingvistik tahlil va qiyosiy-statistik metodlardan foydalanildi. Asosiy material sifatida davlat idoralarining 100 dan ortiq rasmiy xatlari va buyruqlari tanlab olindi. Hujjatlardagi imlo, punktuatsiya va uslubiy xatolar miqdori tahlil qilinib, ularning kelib chiqish sabablari o'rganildi. Shuningdek, rus tilidan so'zma-so'z tarjima qilingan (kalka) jumlar o'zbek tili sintaksisi bilan qiyoslandi. Olingan natijalar rasmiy yozishmalarda lisoniy me'yorlarning buzilishi axborot aniqligiga va muassasa nufuziga salbiy ta'sir ko'rsatishini ilmiy jihatdan asoslaydi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, rasmiy yozishmalarda til me'yorlariga rioya qilish darajasi bevosita muassasa xodimlarining lisoniy kompetensiyasi va amaldagi imlo qoidalaridan xabardorligiga bog'liq. O'rganilgan 200 dan ortiq rasmiy hujjatlarning tahlili lisoniy xatolarni uchta asosiy guruhga ajratish imkonini berdi.

1. Sintaktik-uslubiy xatolar va "kalka" muammosi. Tadqiqotda aniqlangan eng og'riqli nuqta — bu rus tilidan so'zma-so'z tarjima qilingan (kalka) jumlarining ko'pligidir. Masalan, ko'plab rasmiy xatlarda "Shuni ma'lum qilamizki..." (Мы сообщаем, что...) yoki "Yuqoridagilardan kelib chiqib..." (Исходя из вышеуказанного...) kabi andozalar o'zbek tilining tabiiy sintaktik qurilishini buzmoqda. Natijalar shuni ko'rsatadiki, hujjatlarning qariyb 60 foizida fe'l birikmalari va gap qurilishi sun'iy ravishda murakkablashtirilgan. Bu esa axborotning qabul qilinishini qiyinlashtiradi va rasmiy uslubning sofligiga putur yetkazadi.

2. Orfografik va punktuatsion nuqsonlar. Hujjatlarni statistik tahlil qilish jarayonida har 10 ta hujjatning 7 tasida kamida bitta imlo yoki tinish belgisi bilan bog'liq xato aniqlandi. Ayniqsa, tutuq belgisi ('), "h" va "x" harflarining o'rinda qo'llanilishi (masalan, raxbar emas, rahbar; muhim emas, muxim) eng

ko‘p uchraydigan xatoliklardir. Punktuatsiya sohasida esa qarorlar va buyruqlardagi murakkab gaplarda vergulning noto‘g‘ri qo‘yilishi huquqiy mazmunning noaniq qolishiga sabab bo‘lishi mumkinligi kuzatildi. Bu holat raqamli ish yuritish tizimlarida avtomatik tahrirlovchi dasturlarning mukammal emasligidan ham dalolat beradi.

3. Terminologik nomuvofiqlik. Muhokamalar davomida ma‘lum bo‘ldiki, rasmiy yozishmalarda xalqaro terminlarning o‘zbekcha muqobillarini qo‘llashda yagona standart mavjud emas. Bir tashkilot "monitoring" so‘zini ishlatsa, boshqasi "kuzatuv" yoki "nazorat" so‘zlarini qo‘llamoqda. Bu esa idoralararo hujjat almashinuvida terminologik chalkashliklarni keltirib chiqarmoqda.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, rasmiy yozishmalarda til me‘yorlariga rioya qilish faqatgina filologik masala emas, balki boshqaruv madaniyatining poydevoridir. Hujjat tilining g‘alizligi xodimlarning ish faoliyatida sustkashlikka va topshiriqlarni noto‘g‘ri tushunishga olib kelishi mumkin. Shuningdek, elektron hujjat aylanishi tizimlarida (E-hujjat) tezkorlikka intilish natijasida matnni tahrir qilish jarayoni ikkinchi darajaga tushib qolgan.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, rasmiy yozishmalarda til me‘yorlarini saqlash uchun nafaqat xodimlarning bilimini oshirish, balki tashkilotlarda professional tahrir xizmatini yo‘lga qo‘yish zaruriyati mavjud. Davlat tili — bu davlat boshqaruvining huquqiy asosi bo‘lib, uning rasmiy yozishmalardagi sofliigi milliy o‘zlikni va muassasa nufuzini ta‘minlovchi bosh mezondir.

1-Jadval

Rasmiy hujjatlardagi lisoniy zarar⁴

⁴ Jadval Muallif Ishlanmasidir

ilmiy –amaliy anjuman

Xato turi	Mazmuni	Oqibati
Sintaktik "Kalka"	Rus tilidan so'zma-so'z tarjima (60% hozir)	Matn sun'iy va tushunarsiz bo'ladi
Imlo va puntuatsiya	h/x xatolari, vergulning noto'g'ri qo'yilishi	Huquqiy mazmun o'zgarib mumkin
Terminologiya	Atamalarning yagona standartda emasligi	Idoralararo chalkashlik va tushunmovchilik
Statistika	70% hujjatda kamida bitta xato bor	Muassasa nufuzining pasayishi

XULOSA

Ushbu tadqiqot davomida rasmiy yozishmalarda davlat tili me'yorlariga rioya qilish masalasi nafaqat lingvistik, balki huquqiy va boshqaruv samaradorligini belgilovchi strategik omil ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, rasmiy hujjatlar tili davlat apparatining ishlash mexanizmini aks ettiruvchi ko'zgu bo'lib, undagi har bir lisoniy birlik aniq mantiqiy va huquqiy yukka ega bo'lishi shart.

Birinchi, tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, zamonaviy ish yuritish jarayonida eng katta muammo — bu rasmiy-idoraviy uslubning o'zbek tili tabiatiga mos kelmaydigan sun'iy konstruksiyalar bilan to'lib qolganligidir. Rus tilidan so'zma-so'z tarjima qilingan (kalka)iboralar va jumlar zanjiri hujjat matnini og'irlashtirib, axborotning aniq yetib borishiga to'sqinlik qilmoqda. Bu esa davlat tili imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmayotganini, ko'p hollarda hujjat tuzuvchilarning ona tili sintaksisidan ko'ra, tayyor qoliplarga suyanib qolayotganini ko'rsatadi. Lisoniy me'yorlarga rioya qilish shunchaki savodxonlik emas, balki davlat boshqaruvida xatolar va tushunmovchiliklarning oldini oluvchi xavfsizlik chorasidir.

Ikkinchi, elektron hujjat aylanishi (E-hujjat) tizimlarining joriy etilishi ish sur'atini tezlashtirgan bo'lsa-da, hujjatlar sifatiga, ayniqsa, ularning orfografik va punktuatsion jihatlariga salbiy ta'sir ko'rsatgani aniqlandi. Tezkorlik ortidan quvish natijasida matnni tahrir qilish va uning uslubiy jozibasini tekshirish jarayoni ikkinchi darajaga tushib qolmoqda. Tadqiqot davomida aniqlangan imlo xatolarining 70 foizi aynan e'tiborsizlik va "h" hamda "x" harflarini farqlamaslik kabi fundamental bilimlardagi bo'shliqlar bilan bog'liqdir. Bu esa davlat xizmatchilarining lisoniy kompetensiyasini muntazam oshirib borish zaruratini tug'diradi.

Uchinchidan, rasmiy yozishmalarda terminologik bir xillikning yo‘qligi idoralararo muloqotda lisoniy anarxiyani keltirib chiqarishi mumkin. Har bir tashkilotning o‘z sohaviy terminlarini xalqaro andozalarga va milliy til qoidalariga moslashtirmasdan qo‘llashi huquqiy hujjatlarning talqinida qarama-qarshiliklarni yuzaga keltirmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, rasmiy yozishmalarni takomillashtirish bo‘yicha quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

Lisoniy filtrlarni joriy etish: Har bir davlat tashkilotida rasmiy xat va buyruqlar chop etilishidan avval ularning davlat tili me‘yorlariga mosligini tekshiruvchi mas‘ul tahririyat yoki mutaxassis lavozimini qat’iy belgilash.

Raqamli tahrir vositalarini rivojlantirish: Elektron ish yuritish tizimlariga o‘zbek tilidagi kalkalarni avtomatik aniqlaydigan va ularni to‘g‘ri muqobillariga almashtirishni taklif qiladigan intellektual lug‘atlarni integratsiya qilish.

Kadrlar malakasini oshirish: Davlat xizmatchilari uchun muntazam ravishda "Rasmiy-idoraviy uslub va hujjat tili" mavzusida qisqa muddatli amaliy kurslar tashkil etish. Bunda asosiy urg‘u hujjatlarni o‘zbek tilida, boshqa tillarga tayanmasdan, mustaqil va savodli tuzishga qaratilishi lozim.

Terminologik bazani yagona standartga keltirish: Davlat tilida ish yuritishda qo‘llaniladigan asosiy tushunchalar va xizmat iboralarining yagona, tasdiqlangan elektron lug‘atini (glossariyni) yaratish va undan foydalanishni majburiy etib belgilash.

Xulosa qilib aytganda, rasmiy yozishmalarda til me‘yorlariga rioya qilish — bu tilning sofligi uchun kurash emas, balki davlat nufuzi va xalqaro muloqotdagi professionalizm belgisidir. Savodli yozilgan hujjat davlat apparatining intellektual salohiyatini namoyon etadi va jamiyatda qonun ustuvorligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. "Davlat tili haqida"gi Qonuni (yangi tahriri). – Toshkent, 1995.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-5850-son Farmoni. – Toshkent, 2019-yil 21-oktabr.
3. Mahmudov N. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. – Toshkent: "O'qituvchi", 2013.
4. Aminov M., Madayev O., Aliyev A. Davlat tilida ish yuritish: Amaliy qo‘llanma. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2020.
5. Begmatov E. Nutq madaniyati va adabiy me‘yor. – Toshkent: "Fan", 1973.
6. Madvaliyev A. O‘zbek terminologiyasi: Kechagi kuni va buguni. – Toshkent: "Mumtoz so'z", 2017.
7. Muhamedova S., Saparniyozova M. Davlat tilida ish yuritish. – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2014.
8. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: "Talqin", 2005.
9. Rozental D.E. Spravochnik po pravopisaniyu i literaturnoy pravke (Rus tilida). – Moskva: "Ayriss-press", 2012.
10. Swales J. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. – Cambridge University Press, 1990.
11. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2006-2008.